

Νίκος Τσαγκαράκης

Η έλευση του κινηματογράφου στην Κρήτη: ανιχνεύοντας την άφιξη και διάδοση των κινηματογραφικών προβολών στο νησί κατά τις αρχές του 20ού αιώνα

ABSTRACT

THE ARRIVAL OF CINEMA IN CRETE: TRACING THE FIRST FILM SHOWINGS IN THE ISLAND DURING THE EARLY 20TH CENTURY

Having explored early cinema screenings in Heraklion in previous papers, in this one I am expanding my research to the other cities of Crete, in an attempt to determine the time of the first appearance of cinema and trace its expansion throughout the main urban centers of the island.

My two main sources were newspaper archives and amateur historian George Fthenakis's book on the cinemas of Rethimno and Chania, the only one of its kind, but unfortunately I could not locate a useful source regarding the prefecture of Lassithi. Nevertheless, as scarce as the findings may be, they remain quite revealing, raising questions both by themselves and by comparison to previous findings regarding Heraklion.

It should be noted that the earliest cinema screening recorded in Heraklion took place in September 1909, quite a few years later than Chania and Rethimno, as this new research has come to show. Specifically, according to Fthenakis, the first screening in Rethimno took place in January 1905, while the earliest recorded screening in Chania took place even earlier, in January 1900.

Fthenakis's conclusions have to be read skeptically, since he provides no specific reference to sources for each of his claims. Regarding Rethimno, local newspapers of the early 20th century did not have cinema listings, so I could not verify his claim of 1905, which for the time being will have to suffice as a cautious starting-point for cinema in Rethimno. Regarding Chania, the earliest listing I found was indeed published in 1900, but in December instead of January. However, I do not think this proves Fthenakis was necessarily wrong, because the casual way in which the listing referred to cinema shows it was a form of entertainment the public was already familiar with.

While further research is required, for the time being we only have a tentative idea regarding the emergence of cinema in Crete, with the earliest recorded showings in Chania in 1900, in Rethimno in 1905 and in Heraklion in 1909.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: κινηματογράφος, αίθουσα, Άγιος Φραγκίσκος, Ηράκλειο, Ιδαίον Άντρον, Ιντεάλ, Κήπος, Κρήτη, Πατέ, προβολή, Ρέθυμνο, Σπανταγάκης, Φθενάκης, Χανιά, Χρυσόστομος

Τηλεόραση, video, προτζέκτορας, home cinema, DVD, Blu-ray, laptop, smartphone, tablet, streaming, download, Video On Demand: θα μπορούσε να είναι διαφήμιση καταστήματος

ηλεκτρονικών ειδών, αλλά πρόκειται απλώς γι' απαρίθμηση των πολυάριθμων συσκευών και μεθόδων με τις οποίες μπορεί κανείς σήμερα να παρακολουθήσει μια ταινία χωρίς να επισκεφτεί μια κινηματογραφική αίθουσα. Για μια εποχή στην οποία ένα από τα βασικότερα θέλγητρα της τεχνολογίας είναι ότι προσαρμόζει τον κόσμο στα μέτρα μας, η επίσκεψη σε μια αίθουσα μοιάζει για κάθε νεότερη γενιά όλο και πιο κοπιαστική, όλο και πιο άσκοπη.

Όμως από την αρχή της ιστορίας του κινηματογράφου, η αίθουσα δεν ήταν ποτέ ο αποκλειστικός χώρος προβολής ταινιών – το αντίθετο μάλιστα. Πλατείες, καφενεία, αλάνες και κλειστοί χώροι άλλων επαγγελματικών χρήσεων, θρησκευτικής λατρείας ή μορφών ψυχαγωγίας και διασκέδασης, χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι προβολών κατά τα πρώτα χρόνια ύπαρξης και διάδοσης του κινηματογράφου. Ωστόσο παρά τους εναλλακτικούς τρόπους ατομικής κι ιδιωτικής θέασης που έχουν ξεκινήσει να προσφέρονται στον θεατή και συνεχώς πληθαίνουν τα τελευταία 40 χρόνια, η κινηματογραφική αίθουσα επιμένει να επιβιώνει, επειδή κατά τη γνώμη μου προσφέρει συνθήκες θέασης που είναι εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι αδύνατο, ν' αναπαραχθούν επακριβώς ακόμη και στον πολυτελέστερο οικιακό κινηματογράφο – αν και οι προσπάθειες δεν έχουν υπάρξει καθόλου ευκαταφρόνητες.

Η κινηματογραφική αίθουσα διαθέτει τρεις παραμέτρους που δημιουργούν την ιδανική ατμόσφαιρα προβολής. Τη συσκότιση, το μεγάλο μέγεθος εικόνας στην υψηλότερη δυνατή ανάλυση και τον πολυκάναλο περιφερειακό ήχο, στοιχεία που συνιστούν τη διαφορά ανάμεσα στην απλή θέαση και στο βίωμα μιας ταινίας, επιτρέποντας στον θεατή να συγκεντρωθεί και να εισέλθει στο οπτικοακουστικό της σύμπαν αντί απλώς να την παρακολουθεί από απόσταση.

Όμως οι κινηματογραφικές αίθουσες δεν εξυπηρετούν απλώς την ιδανική θέαση μιας ταινίας. Με αυτή την αφορμή υπήρξαν καθ' όλη τη διάρκεια του περασμένου αιώνα, και παραμένουν μέχρι σήμερα, χώροι κοινωνικοποίησης, ψυχαγωγίας, κοινωνικών και πολιτιστικών ανταλλαγών, ατομικού και συλλογικού (αυτο-) προσδιορισμού. Παρόλ' αυτά η σχετική νεωτερικότητα, που φέρουν ως χώροι έκθεσης μιας τέχνης, πιθανότατα αποτελεί τον κύριο λόγο για τον οποίο οι κοινωνίες κι οι αρμόδιοι φορείς αδυνατούν να τις αντιληφθούν ως πολιτισμικά μνημεία, τα οποία είναι απαραίτητα να συντηρηθούν και ν' αναδειχτούν. Ένα παράδειγμα αυτής της αδυναμίας αποτελεί η απώλεια των δύο πολύτιμων αιθουσών του «Απόλλωνα» εδώ στο Ηράκλειο στην οδό Δικαιοσύνης, για την οποία έχω πολλές φορές αναφερθεί.

Η ιστορικότητα των κινηματογραφικών αιθουσών παραμένει πολύτιμη για την πολιτιστική ζωή και τη συνολικότερη αντίληψη που έχουμε για την εξωστρέφεια και τον εκμοντερνισμό των τοπικών κοινωνιών. Εξίσου σπουδαία είναι η σημασία των αιθουσών στη διαμόρφωση του αρχιτεκτονικού τοπίου σ' ένα αστικό ή αγροτικό περιβάλλον. Ο κινηματογράφος γεννήθηκε και άκμασε ως επί το πλείστον μέσα στις μεγαλουπόλεις του όψιμου 19ου και του πρώιμου 20ού αιώνα. Από κει διαχύθηκε σε μικρότερες και μεγαλύτερες κοινότητες, οι κάτοικοι των οποίων είδαν τον δημόσιο χώρο τους να μεταμορφώνεται δραστικά μέσα σε μερικά χρόνια.

Σήμερα θα συζητήσω τα δυστυχώς ελάχιστα ευρήματα, τα οποία προέκυψαν τους προηγούμενους μήνες με την έρευνά μου για την έλευση του κινηματογράφου και τη

δημιουργία των πρώτων χώρων προβολής στα Χανιά, το Ρέθυμνο και τον Άγιο Νικόλαο κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Για λόγους που θα εξηγήσω παρακάτω, νομίζω θα διαφανεί εύκολα ότι πρόκειται για μια ανακοίνωση λιγότερο ιστορικού και περισσότερο ιστοριογραφικού χαρακτήρα.

Τα στοιχεία που θα ήταν χρήσιμο να υπενθυμίσω συνοπτικά, επειδή βοηθούν στη δημιουργία ενός πλαισίου για την κατανόηση των ευρημάτων που αφορούν τις πόλεις της Κρήτης, είναι οι χρονολογίες διεξαγωγής των πρώτων κινηματογραφικών προβολών σε άλλα μέρη του ελλαδικού χώρου, εξακριβωμένες από ιστορικούς του κινηματογράφου, όπως η Ελίζα-Άννα Δελβερούδη και ο Νίκος Θεοδοσίου. Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ότι ο κινηματογράφος είχε εμφανιστεί στην Αθήνα το 1896 (Δελβερούδη 1999, 389), περνώντας έπειτα από τη Σάμο και τη Θεσσαλονίκη το 1897, τη Σύρο, τη Λάρισα και τα Τρίκαλα το 1900, τη Χαλκίδα το 1906 (Θεοδοσίου 2000, 23, 31, 37).

Η πρωιμότερη κινηματογραφική προβολή που έχει εντοπιστεί μέχρι τώρα στο Ηράκλειο, φέρεται να πραγματοποιήθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου του 1909 σ' έναν υπαίθριο χώρο που ονομάζεται στην καταχώριση στις εφημερίδες ως το «Γυμναστήριο του Γυμνασίου», την ακριβή τοποθεσία του οποίου δεν έχω καταφέρει να προσδιορίσω. Τα υπόλοιπα αποτελέσματα της έρευνάς μου σχετικά με το Ηράκλειο δε θα τα επαναλάβω εδώ, αφού έχουν ήδη παρουσιαστεί πολλαπλώς, μεταξύ άλλων και στο 10ο Κρητολογικό Συνέδριο το 2006.

ΠΗΓΕΣ

Οι δύο βασικές πηγές της φετινής έρευνάς μου ήταν τα αρχεία εφημερίδων που βρίσκονται στην Κρήτη και η ερασιτεχνικού χαρακτήρα εργασία του Χανιώτη ιστοριοδίφη Γιώργου Φθενάκη, δημοσιευμένη το 2000.

Καταρχάς, τα αρχεία εφημερίδων παραμένουν η βασικότερη πηγή πληροφοριών λόγω της άμεσης και διαχρονικής επαφής τους με την καθημερινότητα των τοπικών κοινωνιών. Όμως μέχρι σήμερα μεγάλο μέρος τους παραμένει ελλιπές, ενώ στα υπάρχοντα φύλλα οι ανακοινώσεις θεαμάτων –κι ειδικά αυτές που αφορούν τον κινηματογράφο– είναι ακόμη εξαιρετικά σπάνιες στις αρχές του αιώνα.

Τα περισσότερα από τα υπόλοιπα διαθέσιμα αρχεία του νησιού στις τοπικές βιβλιοθήκες και στα Γενικά Αρχεία του Κράτους δεν διαθέτουν πληροφορίες σχετικά με τις κινηματογραφικές αίθουσες, καθώς είτε καλύπτουν χρονικές περιόδους προγενέστερες της εφεύρεσης του κινηματογράφου είτε απλώς δεν περιέχουν πληροφορίες σχετικές με την επιχειρηματική δραστηριότητα των κινηματογραφικών προβολών.

Οι πληροφορίες που παρέχει ο Φθενάκης από την πλευρά του είναι ποικίλες και χρήσιμες ως αφετηρία, αλλά δυστυχώς παρατίθενται αποσπασματικά κι ατεκμηρίωτα. Συνεπώς δεν μπορούμε παρά να τις δεχτούμε μ' επιφύλαξη για δύο κυρίως λόγους: αφενός, όπως ο ίδιος ο Φθενάκης παραδέχεται, βάσισε την έρευνά του κυρίως σε προφορικές μαρτυρίες των ανθρώπων της εποχής, θεατών κι επαγγελματιών των κινηματογραφικών αιθουσών, παραβλέποντας τους ερευνητικούς κινδύνους που κρύβει η ανθρώπινη μνήμη, αφετέρου το κείμενό του είναι γραμμένο χωρίς παραπομπές σε πηγές, επομένως η διασταύρωση και η αξιολόγηση των πληροφοριών είναι από δύσκολη ως αδύνατη.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, ας δούμε τώρα τι στοιχεία προκύπτουν για τις κινηματογραφικές προβολές στα αστικά κέντρα της Κρήτης εκτός του Ηρακλείου. Θα πρέπει να διευκρινίσω εξαρχής ότι δυστυχώς η έρευνα δεν απέφερε ευρήματα για την κινηματογραφική δραστηριότητα στον νομό Λασιθίου των αρχών του 20ού αιώνα, καθώς τα διαθέσιμα αρχεία των τοπικών εφημερίδων είναι σχετικά πρόσφατα, ενώ μέχρι στιγμής δεν έχω καταφέρει να εντοπίσω άλλα αρχεία με σχετικές πληροφορίες.

ΡΕΘΥΜΝΟ

Ξεκινώντας από το Ρέθυμνο, η πρώτη προβολή που παραθέτει ο Φθενάκης στην πόλη φέρεται να πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 1905 στο κλειστό θέατρο «Ιδαίον Άντρον», ιδιοκτησία Χαράλαμπου Σπανταγάκη ή Σπαντάγου, ο οποίος αργότερα θα δραστηριοποιείτο στα Χανιά (Φθενάκης Α΄, 2000, 17-19). Το θέατρο βρισκόταν στη γωνία των σημερινών οδών Μεσολογγίου και Σαλαμίνας. Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο κινηματογράφος προέβαλλε ταινίες γαλλικής προέλευσης, της εταιρείας Pathé, διαθέτοντας μία μηχανή προβολής και μία ηλεκτρική γεννήτρια που είχαν έρθει από το Παρίσι.

Αυτές είναι οι μοναδικές πληροφορίες που διαθέτουμε μέχρι στιγμής για την έλευση του κινηματογράφου στην πόλη του Ρεθύμνου. Ο ρεθυμνιώτικος τύπος της περιόδου που εξετάστηκε δεν περιέχει κινηματογραφικές ανακοινώσεις, συνεπώς θα πρέπει ν' αρκεστούμε στα παραπάνω στοιχεία με όλη την απαραίτητη επιφύλαξη.

ΧΑΝΙΑ

Η πρώτη κινηματογραφική προβολή στα Χανιά, που αναφέρει ο Φθενάκης, πραγματοποιήθηκε στις αρχές Ιανουαρίου του 1900 από τους πλανόδιους Δ. Καμπόλη και Γ. Καρακώτση, οι οποίοι έδωσαν τέσσερις παραστάσεις στο δημοτικό καφενείο του Κήπου, το οποίο εκείνη την εποχή διαχειρίζονταν ο Κώστας Μανωλικάκης και ο Δημήτρης Σαββάκης. Οι προβολές συνοδεύονταν από φωνογράφο που παρείχε μουσική συνοδεία στις βωβές ταινίες (Φθενάκης Α΄ 2000, 14).

Οι Καμπόλης και Καρακώτσης φέρονται να επανέλαβαν τις προβολές τους τον Νοέμβριο του 1902 και σε απροσδιόριστο χρόνο το 1903, πάντα στον χώρο του Κήπου. Το Πάσχα του 1905 η διεύθυνση του Κήπου αποφάσισε να εκμεταλλευτεί η ίδια τη δημοφιλία του νέου μέσου διασκέδασης, εγκαθιστώντας μηχανή προβολής που φαίνεται ότι λειτούργησε συνολικά για οχτώ καλοκαίρια (Φθενάκης Α΄, 2000, 14).

Σύμφωνα πάντα με τον Φθενάκη, ο ρεθυμνιώτης επιχειρηματίας Χαράλαμπος Σπανταγάκης, που φέρεται να είχε δημιουργήσει τον κινηματογράφο στο Ρέθυμνο το 1905, μετέφερε τις επιχειρήσεις του στα Χανιά το 1911, αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση του θερινού κινηματογράφου στον Κήπο και χρησιμοποιώντας την ίδια χρονιά ως χειμερινό χώρο προβολών την αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου «Χρυσόστομος» στην οδό Χάληδων, όπου ο σύλλογος στεγάζεται μέχρι σήμερα. Ο Σπαντάγος συνέχισε να δραστηριοποιείται στον χώρο των κινηματογραφικών επιχειρήσεων όλο και πιο ενεργά, δημιουργώντας συνεχώς νέους χώρους προβολής. Το 1915 μετατρέπει το αμαξοστάσιο του Ερρίκου Συγγελάκη σε κινηματογράφο με την ονομασία «Ιντεάλ», ενώ την επόμενη χρονιά

εγκαθιστά το λεγόμενο «ΐδαϊον Άντρον» στην ενετική Μονή του Αγίου Φραγκίσκου, στεγάζοντας ταυτόχρονα κινηματογράφο και καφέ σαντάν, στο δεξί και αριστερό κλίτος του ναού αντιστοίχως. Το πρόγραμμα των προβολών διαρκούσε περίπου μιάμιση ώρα και συνοδευόταν είτε από ζωντανή μουσική ερμηνευμένη από ορχήστρα είτε από μουσική γραμμοφώνου τοποθετημένο πίσω από την οθόνη (Φθενάκης Α΄, 2000, 21, 26)

Εν τω μεταξύ εντοπίζονται ακόμη δύο χώροι προβολών σε διαφορετικές χρονολογίες στην περιοχή της Σπλάντζιας. Ο Φθενάκης αποδίδει και πάλι στον Σπανταγάκη τη διοργάνωση προβολών τον Απρίλιο του 1912 σε καφενείο που δεν ονομάζει (Φθενάκης Α΄, 2000, 26). Σε μία από τις ελάχιστες καταχωρίσεις που εντόπισα ανακοινώνεται η έναρξη προβολών σε ανώνυμη αίθουσα με την επωνυμία «Κινηματογράφος Τζεδάκη», η οποία βρισκόταν σε λειτουργία τουλάχιστον τον Οκτώβριο του 1915 (*Νέα Έρευνα*, 23/10/1915).

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Ωστόσο, όπως είπα προηγουμένως, όλες οι παραπάνω πληροφορίες είναι χρήσιμες μόνο στον βαθμό που μπορούν να εξακριβωθούν. Διατρέχοντας όλες τις διαθέσιμες εφημερίδες της εποχής, ελλείπει άλλων πηγών σχετικών με το θέμα, ήταν ελάχιστα τα στοιχεία που κατάφερα να διασταυρώσω και σ΄ αυτά δεν υπήρχε πλήρης ταύτιση. Για παράδειγμα ο Φθενάκης δεν διευκρινίζει αν οι πρώτες προβολές, που αναφέρει σε κάθε πόλη, ήταν όντως και οι πρώτες προβολές που πραγματοποιήθηκαν εκεί.

Τοποθετεί την εμφάνιση των πρώτων κινηματογραφικών προβολών στα Χανιά τον Γενάρη του 1900, ενώ οι πρωιμότερες καταχωρίσεις που συνάντησα προσωπικά σε εφημερίδες, ανάγονται στον Δεκέμβρη του ίδιου έτους. Πρόκειται για δύο καταχωρίσεις σε συνεχόμενα φύλλα της εφημερίδας *Πατρίς*, που ανακοινώνουν τη διεξαγωγή θεατρικών παραστάσεων, οι οποίες, όπως ήταν ακόμη τότε φυσικό, καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο τμήμα των ανακοινώσεων. Ο κινηματογράφος αναφέρεται πολύ σύντομα στο τέλος των καταχωρίσεων ως μέρος των λεγόμενων *Ποικιλιών* που συνόδευαν το κυρίως θεατρικό πρόγραμμα και οι οποίες περιλάμβαναν επίσης παντομίμα, κουκλοθέατρο, κωμικά σκετς, τραγουδιστικά και χορευτικά νούμερα. Πάντως η τοποθεσία πράγματι αναφέρεται ως το χειμερινό θέατρο του Δημοτικού Κήπου.

Όμως είδαμε παραπάνω ότι έπειτα από τις προβολές του Γενάρη οι επόμενες που αναφέρει ο Φθενάκης τοποθετούνται στο 1902 και 1903 σε αόριστο χρόνο, οπότε ο συγγραφέας πιθανότατα δεν γνώριζε για τις προβολές του Δεκέμβρη, οι οποίες όμως είναι αμφίβολο αν θα ήταν οι πρώτες στην πόλη, καθώς σ΄ αυτή την περίπτωση πιστεύω ότι θα συνοδεύονταν από μεγαλύτερη έμφαση στη σύνταξη των καταχωρίσεων, όπως πιθανότατα είχε συμβεί με την ανακοίνωση της φερόμενης ως πρώτης προβολής στο Ηράκλειο.

Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει, πολύ πιο περίπλοκο απ΄ ό,τι φαίνεται στην αφήγηση του Φθενάκη, είναι η δραστηριότητα του Σπανταγάκη, ο οποίος διατηρούσε ταυτόχρονα, ή ενάλλασσε, διάφορες τοποθεσίες, τις οποίες αξιοποιούσε ως χώρους προβολών, και στις οποίες έδιδε διάφορες ονομασίες. Ο Φθενάκης παραθέτει τον Κήπο, την αίθουσα του «Χρυσόστομου», το αμαξοστάσιο Συγγελάκη και τον Άγιο Φραγκίσκο. Μία ακόμη τοποθεσία που συναντάται σε καταχωρίσεις είναι το λεγόμενο Παλιό Καπνοκοπήριο, στο οποίο

ο Σπανταγάκης ξεκινάει προβολές τον Οκτώβριο του 1915, τη στιγμή που ο Φθενάκης τον τοποθετεί στο αμαξοστάσιο Συγγελάκη από τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Η πιο συχνή ονομασία που χρησιμοποιούσε ο Σπανταγάκης για τις αίθουσές του ήταν το «Ιντεάλ», το οποίο δόθηκε στον «Χρυσόστομο», στο αμαξοστάσιο Συγγελάκη και στον Κήπο, διατηρώντας την παρουσία του μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1920.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ανεπαρκείς πηγές και τα ελάχιστα, αποσπασματικά μέχρι τώρα, ευρήματα μάλλον πολλαπλασιάζουν παρά μειώνουν τα ερωτήματα. Προσωπικά δεν νομίζω ότι μπορούμε ακόμα ν' απαντήσουμε με βεβαιότητα πότε έφτασε για πρώτη φορά ο κινηματογράφος στην Κρήτη, αν και το 1900 είναι μια πολύ πιθανή και εύλογα πρώιμη χρονολογία.

Αυτό που κατά τη γνώμη μου παρουσιάζει περισσότερο ενδιαφέρον, είναι η χρονική διαφορά της διάδοσης του νέου μέσου διασκέδασης στις πόλεις του νησιού. Λαμβάνοντας υπόψιν τις υπάρχουσες χρονολογίες, ο κινηματογράφος φτάνει το 1900 στα Χανιά, περνάει μόλις το 1905 στο Ρέθυμνο και χρειάζεται ακόμη τέσσερα χρόνια μέχρι να φτάσει στο Ηράκλειο. Βεβαίως η μετακίνηση μέσα στο νησί δεν ήταν καθόλου εύκολη εκείνη την εποχή, όπως είναι επίσης γνωστό ότι θιάσοι θεαμάτων και διασκέδασης μετακινούνταν, έστω και με δυσκολία, προκειμένου να περιοδεύσουν στις πόλεις και να εκμεταλλευτούν όσο το δυνατόν περισσότερο την εμπορική δυναμική ενός τόσο μεγάλου νησιού, κάτι που ο Φθενάκης υποστηρίζει ότι συνέβαινε και με τις ταινίες, οι οποίες εναλλάσσονταν ανά δεκαήμερο, όπως λέει, ανάμεσα σε Χανιά και Ρέθυμνο.

Για παράδειγμα, στη ρεθυμνιώτικη εφημερίδα *Ένωσις* συναντάμε τον Φεβρουάριο του 1909 μια ανακοίνωση που εξηγεί ότι η αιτία της καθυστερημένης άφιξης του θεατρικού θιάσου του δημοφιλούς βετεράνου κωμικού Ευάγγελου Παντόπουλου στο Ρέθυμνο, ήταν η θαλασσοταραχή, η οποία απέτρεψε το ατμόπλοιο που τον μετέφερε ν' αναχωρήσει από το Ηράκλειο. Ίσως λοιπόν οι πλανόδιοι κινηματογραφικοί επιχειρηματίες να θεωρούσαν μεγάλη ταλαιπωρία τη μετακίνησή τους μέσα στο νησί για να παρουσιάσουν μια μορφή διασκέδασης, που ούτε την αυτονομία της είχε αποκτήσει ακόμη εντελώς, ούτε αρκετά δημοφιλής ήταν ώστε ν' αποφέρει κέρδη που θα δικαιολογούσαν το κόστος και την ταλαιπωρία της μετακίνησης. Βέβαια ολ' αυτά παραμένουν μόνο υποθέσεις, που μπορούμε μόνο να ελπίζουμε ότι κάποια στιγμή θα επιβεβαιωθούν ή θα διαψευστούν.

Συμπερασματικά πάντως, η έστω θολή εικόνα που φαίνεται να σχηματίζεται μέχρι στιγμής, είναι ότι η διάδοση του κινηματογράφου στο Ρέθυμνο και λίγο πιο ευδιάκριτα στα Χανιά, πέρασε λίγο πολύ από τα ίδια στάδια που έχουμε δει να περνάει στο Ηράκλειο και στις περισσότερες ελληνικές πόλεις. Από τις σάλες και τους υπαίθριους χώρους των καφενείων, στα θέατρα, σε ναούς και τελικά στις αίθουσες που φτιάχτηκαν για αμιγώς κινηματογραφική χρήση από τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα κι έπειτα.

Έναν αιώνα αργότερα μπορεί στην Κρήτη να μην υπάρχουν οι ίδιες αίθουσες που ξεκίνησαν τον 20ό αιώνα, όμως οι ελάχιστες μεταπολεμικές αίθουσες που επιβιώνουν κι οι σύγχρονοι

πολυ-κινηματογράφοι που έχουν καταφέρει να επιβληθούν, αποδεικνύουν ότι όσο κι αν προσπαθούμε να περιορίσουμε τις ταινίες στην ιδιωτική σφαίρα, τόσο αυτές θα βρίσκουν πάντα τρόπο να επιστρέφουν στο δημόσιο, σκοτεινό, αλλά ζεστότερο, σπίτι τους, που είναι η κινηματογραφική αίθουσα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ε. Α. Δελβερούδη (1999), «Ο κινηματογράφος», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: οι απαρχές 1900-1922* (τ. Α2), Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), Αθήνα, Βιβλιόραμα.
- Νίκος Θεοδοσίου (2000), *Στα παλιά τα σινεμά*, Αθήνα, FINATEC.
- Γιώργος Φθενάκης (2000), *Σινέ Σαντάν: 1899-1999 Από το ένα γύρισμα του αιώνα στο άλλο* (2 τόμοι), Χανιά, Γεωργασάκης.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

- Αναγέννησις* (1898-1900)
- Ελευθερία* (1907)
- Ένωσις* (1908-1909)
- Επιθεώρησις* (1900-1905)
- Κρήτη* (1898- 1899)
- Κρητική Εφημερίς* (1901-1902)
- Ρέθυμνον* (1898)

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΧΑΝΙΩΝ

- Ελεύθερον Βήμα* (1905-1909)
- Κήρυξ* (1901-1903)
- Κρήτη* (1911-1913)
- Λευκά Όρη* (1906)
- Νέα Έρευνα* (1905-1924)
- Πατρίς* (1900-1904)
- Υψηλά Λευκά Όρη* (1907-1908)